

УДК 351.746

МУСІЄНКО І.І., доктор наук з державного управління, доцент, заслужений юрист України, начальник Інституту підготовки юридичних кадрів для СБ України Національного університету “Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого”

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ БЕЗПЕКИ СУБ’ЄКТІВ СЕКТОРУ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. До питання про місце і роль інформаційно-психологічної безпеки співробітників спеціальних служб у структурі державної безпеки України.

Ключові слова: національна безпека, державна безпека, інформаційна безпека, інформаційно-психологічна безпека.

Аннотация. К вопросу о месте и роли информационно-психологической безопасности сотрудников специальных служб в структуре государственной безопасности Украины.

Ключевые слова: национальная безопасность, государственная безопасность, информационная безопасность, информационно-психологическая безопасность.

Summary. In regard to place and role of informational and psychological security of agents of the special services in the state security of Ukraine structure.

Keywords: national security, state security, informational security, informational and psychological security.

Постановка проблеми. Лише надійна та ефективна система забезпечення національної безпеки може бути гарантом суверенітету і незалежності країни, її стабільного соціально-економічного розвитку й добробуту. Національна безпека є динамічним явищем, що розвивається разом зі зміною і ускладненням суспільних відносин, технологій тощо. Це вимагає постійного удосконалення системи її забезпечення, адже будь-які недоліки в ній здатні завдати непоправної шкоди національним інтересам держави.

Незважаючи на велику кількість наукових робіт, присвячених різноманітним аспектам національної безпеки, до сьогодні немає одностайності у підходах до розуміння її сутності та структури. Залишається недостатньо визначеним співвідношення понять “національна безпека” та “державна безпека”. В умовах розвитку інформаційного суспільства все більшої ваги набувають питання інформаційного аспекту безпеки. Характер та масштаб загроз в інформаційній сфері викликає велику увагу керівництва країни, відповідних державних інституцій та наукової спільноти до проблем забезпечення інформаційної безпеки і зумовлює актуальність подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам національної, у т.ч. інформаційної, безпеки присвятили свої роботи Бондаренко В.О., Бучило І.Л., Галамба М.М., Гончаренко О.М., Горбулін В.П., Горовий В.М., Дубов Д.В., Кандауров С.М., Кара-Мурза С.Г., Кормич Б.А., Литвиненко О.В., Марущак А.І., Остроухов В.В., Панченко В.М., Петрик В.М., Пилипчук В.Г., Полевий В.І., Расторгуєв С.П., Скулиш Є.Д., Стрельцов А.А., Телешун О.С., Шедяков В.Є. та інші вчені.

Ними розглянуті стан і тенденції розвитку інформаційного простору України; проаналізовано систему забезпечення інформаційної безпеки України, функції,

повноваження та основи взаємодії її основних елементів, фактори, що впливають на ефективність діяльності системи. Значна увага приділена визначенню загроз інформаційній безпеці України, виробленню критеріїв та методик їх виявлення і оцінки, способів протидії.

Серед інших досліджується структура інформаційної безпеки. У той же час без належної уваги залишається питання забезпечення інформаційної безпеки співробітників спеціальних служб України, зокрема Служби безпеки України.

Метою статті є з'ясування місця і ролі інформаційно-психологічної безпеки співробітників спеціальних служб у структурі державної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. В самих загальних рисах безпека – це стан суб'єкта, який означає, що ймовірність небажаної зміни його поведінки або стану настільки мала, що не береться до уваги. А небезпека (будь-який набір як екзогенних, усвідомлюваних зазвичай великою кількістю людей, так і ендегенних факторів, усвідомлюваних зазвичай пізніше в часі) – небажані зміни предмета безпеки [3, с. 229].

Традиційне розуміння безпеки на рівні країни найчастіше пов'язане з поняттям “національна безпека”. Цей термін виник як *зовнішньополітична категорія* (курсив мій – Авт.). Вперше на державному рівні поняття “національна безпека” було використане у 1904 р. в посланні президента США Т. Рузвельта Конгресу США, в якому він обґрунтовував приєднання зони Панамського каналу інтересами національної безпеки [7, с. 197 – 198]. Своє закріплення даний термін отримав у низці нормативних актів США, зокрема у Законі про національну безпеку 1947 року (The National Security Act of 1947). З часом він набув поширення у всьому світі, у тому числі в Україні, при цьому отримавши змістовне навантаження, яке не вкладалось у нього першими авторами. Так, найбільш розповсюдженим є розуміння національної безпеки як поєднання двох векторів: зовнішньої і внутрішньої безпеки. Тоді, як в США цей термін, як ми вже зазначили, розглядається як безпека зовнішня. Цей висновок підтверджується існуванням іншого поняття, яким США позначають внутрішню безпеку – “internal security”, яке фігурує в однойменному Законі про внутрішню безпеку 1951 року (The internal security act of 1951). На додаток до цього у зв'язку з відомими подіями 11 вересня 2001 року виник термін “homeland security”, який позначає безпеку на території Сполучених Штатів Америки [2, с. 23 – 24].

Профільний закон України у цій сфері – “Про основи національної безпеки” [13] – визначає останню як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у відповідних ключових сферах суспільної діяльності. Розвиток соціальних відносин дозволив виділити й інші види безпеки, які є складовими частинами національної. У літературі й у законодавчих документах можна зустріти поняття “соціальна безпека країни”, “економічна безпека країни”, “соціально-політична безпека”, “безпека суспільства, особистості”, “екологічна безпека” тощо. По мірі розвитку наукового знання виокремлюється все більше об'єктів, безпека яких в сукупності забезпечує нормальне функціонування і розвиток суспільства, при чому кожний з них потребує окремого, специфічного підходу, наявності відповідних засобів, інституцій, ресурсів і механізмів.

З урахуванням теми нашого дослідження доцільно приділити увагу категорії “державна безпека”. Цей термін є давно знайомим і широко вживаним як у професійному, так і побутовому середовищі. Втім розвиток суспільних відносин і технологій постійно оновлює зміст, яким наповнюється дана категорія, по-новому

розставляє акценти. До цього моменту не існує законодавчого визначення “державної безпеки”. Немає єдності підходів і у наукових визначеннях, відсутнє чітке розуміння щодо співвідношення її з “національною безпекою”. Згаданий профільний закон не дає підстав для однозначних висновків.

На наш погляд, найбільш прийнятним є підхід, за якого “державна безпека” як стан захищеності не може мати сталого у часі об’єкта. Останній є динамічною системою, кількість елементів якого зменшується або поповнюється новими сферами суспільних відносин в конкретних історичних умовах, залежно від їх важливості для збереження спроможності держави забезпечувати стабільне функціонування державних та суспільних інституцій. Її не можна зіставляти з іншими видами безпеки як рівнопорядкову – вона охоплює всі інші види безпеки, виокремлюючи в них свій об’єкт [1, с. 119].

Узагальнення В. Пилипчуком наукових позицій, а також нормативних джерел із зазначеного питання дозволило сформулювати досить ємне визначення державної безпеки, під якою, він пропонує розуміти “захищеність державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу України від зовнішніх і внутрішніх загроз, розвідувальних, терористичних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на життєво важливі інтереси України”. Він справедливо додає, що державна безпека не зорієнтована на певну сферу суспільних відносин, і завдання щодо забезпечення державної безпеки мають реалізовуватися в усіх без винятку сферах національної безпеки України (у разі появи загроз життєво важливим інтересам України у зазначених сферах) [6].

В цілому, знаходячи прийнятним таке визначення, звернемо увагу на наступний важливий момент. На нашу думку, недоцільно обмежувати посягання на життєво важливі інтереси України лише протиправними. З урахуванням сучасних технологій, як технічних, так і суспільних, комплекс правильно спланованих та вміло організованих правомірних заходів (тобто таких, що не суперечать букві закону), можуть мати на меті і реально спричинити суспільно шкідливі або небезпечні наслідки у масштабі всієї країни, або навіть виходити за її межі.

Залежно від сфери суспільних відносин, на яку може бути спрямована загроза, виділяють: інформаційну, військову, економічну, політичну, екологічну, санітарно-епідеміологічну, культурну, технологічну, ядерну, пожежну, безпеку дорожнього, залізничного та повітряного руху, безпеку мореплавства та деякі інші види безпеки. Чітких критеріїв розмежування видів безпеки немає. Слід погодитись з Б. Кормичем у тому, що на сьогоднішній день дуже важко відділити один вид безпеки від іншого або безпеку одного суб’єкта від безпеки інших [2, с. 12], оскільки кожний елемент національної безпеки тісно пов’язаний з іншими, незалежно від підстав класифікації.

Залежно від об’єктного складу (особи, суспільства або держави, що є об’єктом загрози) зазначений автор пропонує виокремлювати:

1. міжнародну безпеку (безпеку багатьох держав);
2. державну безпеку (безпеку окремої держави);
3. суспільну безпеку (безпеку невизначеного кола осіб);
4. особисту безпеку (безпеку конкретної особи) [2, с. 12].

З цього ж принципу виходить Закон України “Про основи національної безпеки”, який у ст. 3 відносить до об’єктів національної безпеки людину і громадянина (їхні конституційні права і свободи); суспільство (його духовні, морально-етичні, культурні,

історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси); державу (її конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність).

Різними авторами перелік об'єктів розширюється. Наприклад, до нього включаються нація та інші національні спільноти, її самобутність та чинники саморозвитку; соціальні спільноти, їх функціональні ролі та чинники розвитку; природа, природне середовище, його безпосередній стан [8]. Стосовно окремих видів безпеки об'єкти уточнюються. Приміром, до числа об'єктів інформаційної безпеки відносять інформаційні ресурси; інформаційну структуру суспільства; систему формування суспільної свідомості, що базується на засобах масової інформації; права громадян, юридичних осіб і держави на отримання, розповсюдження й використання інформації, а також захист конфіденційної інформації та інтелектуальної власності [10; 15].

На наш погляд, такі переліки формуються дещо довільно, в них не вистачає єдності підходу – в одному ряду знаходяться матеріальні предмети, продукти виробництва (матеріальні і не матеріальні), технології, права та свободи людини тощо. Вирішення цього питання є складним науковим завданням, яке потребує окремого дослідження і, очевидно, не одного. Не претендуючи на його остаточне розв'язання, висловимо своє бачення ключової ідеї, яка має бути відправною точкою.

Видається, що загальними об'єктами безпеки є цінності певних суб'єктів (індивідуальних або колективних), які впливають з їх потреб. Цінності зумовлюють наявність інтересів, істотність яких для сталого функціонування і розвитку країни визначає їх віднесення до числа національних. Ця ідея знайшла відображення у законодавстві, але не отримала достатньо послідовного втілення. Не повинні бути загальними об'єктами безпеки предмети, умови, технології, які забезпечують реалізацію відповідних інтересів.

Незважаючи на дискусійність критерію вище наведеної класифікації, вона є досить поширеною у спеціальній літературі. Базуючись на підході, закладеному у Законі України “Про основи національної безпеки” (ст. 1), вона дозволяє визначити рівні безпеки залежно від характеру і масштабу інтересів відповідних акторів, їх цінностей, які можуть піддаватись небезпекам різного роду. Називаючи державу, суспільство та особу акторами, а не об'єктами безпеки, як це пропонується у ст. 3 зазначеного нормативного акта, ми підкреслюємо те, що вони є діючими суб'єктами. Сфери ж суспільних відносин, про які йшлося вище (економічна, військова, інформаційна тощо), пронизують всі рівні: міжнародний, державний, суспільний, індивідуальний. Слід зазначити, що у наведеному переліку до складових власне національної безпеки можна віднести три останні пункти.

Одною з найбільш актуальних сьогодні є проблема інформаційної безпеки в Україні, яка визнається одним з видів (елементів) національної безпеки. Усвідомлення її важливості спонукало керівні органи держави до вжиття відповідних заходів, що ознаменувалося прийняттям низки нормативних документів.

Одним із перших став Закон України “Про основи національної безпеки України” 2003 р., який визначив основні загрози в інформаційній сфері, віднісши до них: прояви обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації; поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії; комп'ютерну злочинність та комп'ютерний тероризм; розголошення інформації, яка становить державну та іншу, передбачену законом, таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави або спрямована на забезпечення потреб та національних

інтересів суспільства і держави; намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації.

Значимість розвитку інформаційних технологій, упорядкування відносин в інформаційній сфері була відзначена Законом України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки”, прийнятим у 2007 році [14]. Він, зокрема, вказує на необхідність цілеспрямованої підготовки людини для роботи в інформаційному суспільстві на побутовому і професійному рівні (п. 8 розд. III).

Важливим кроком до висвітлення і вирішення проблемних питань у сфері інформаційної безпеки стало прийняття “Доктрини інформаційної безпеки України”, затвердженої Указом Президента України від 8 липня 2009 року № 514/2009 [12]. У Доктрині зазначається, що інформаційний простір став головною ареною зіткнень і боротьби різновекторних національних інтересів держав. Сучасні інформаційні технології дають змогу державам реалізувати власні інтереси без застосування воєнної сили, послабити або завдати значної шкоди безпеці конкурентної держави, яка не має дієвої системи захисту від негативних інформаційних впливів.

Положення зазначених нормативних актів, які визначають загрози в інформаційній сфері, вказують на те, що, крім вже звичного для нас “захисту інформації”, все більшого значення набуває спроможність “захисту від інформації” як знаряддя деструктивного впливу, маніпуляції. Це зумовило виокремлення підвиду інформаційної безпеки – інформаційно-психологічної, завданням якої є забезпечення збереження не інформаційних ресурсів, засобів тощо, а самого актора від інформаційної експансії. На нашу думку, є цілком справедливим виділяти інформаційно-психологічну безпеку як на рівні окремої особи, так і на рівні суспільства й держави [4, с. 38; 11]. При цьому слід пам’ятати, що інформація – це основний ресурс роботи спецслужб.

З позицій забезпечення державної безпеки України умови сьогодення та необхідність реалізації настанов вказаних керівних документів вимагають підняти на новий рівень підходи до організації роботи в органах СБ України, уточнити компетенцію спецслужби та її повноваження, значно підвищити вимоги до якості і масштабів інформаційно-аналітичної роботи. Необхідно переглянути роль аналітичних підрозділів. В розвинутих країнах їх функція не вичерпується переробкою готової інформації. Використовуючи прогресивні інноваційні аналітичні технології, ці підрозділи є її джерелом поряд з традиційними шляхами пошуку і отримання необхідних відомостей силами оперативних органів. Все це неможливо без внесення суттєвих коректив у методикку підготовки кадрів для Служби безпеки України, на чому цілком обґрунтовано наголошують вчені [5; 9].

Особливістю підготовки у сфері інформаційно-психологічної безпеки співробітників органів державної безпеки є те, що вони є і членами суспільства, керованого державою, і одночасно – силами, які забезпечують безпеку держави, у т.ч. інформаційну. При цьому власна інформаційно-психологічна безпека є необхідною умовою якісного виконання професійних функцій і нерозривно пов’язана з фаховими знаннями про технології інформаційного впливу та отримання інформації, оскільки їх діяльність безпосередньо поєднана з відстеженням відповідних загроз та застосуванням інформаційних технологій у зворотному напрямі. Це зумовлює необхідність для них володіти знаннями і методами забезпечення інформаційно-психологічної безпеки на рівні вищому, ніж побутовий – професійному. Можна навести порівняння зі знаннями цивільного населення і військовослужбовців щодо небезпек в умовах війни, способів протидії і захисту від них. Зрозуміло, що характер знань і навичок у цій галузі буде кількісно і якісно відрізнятися у перших і других.

Отже можна вести мову про професійну інформаційно-психологічну безпеку співробітників органів державної безпеки як складову інформаційної безпеки держави.

Висновки.

Стосовно підготовки спеціалістів у сфері забезпечення інформаційної безпеки необхідно враховувати принаймні такі аспекти (напрями) формування знань і навичок: а) необхідних для роботи по лінії забезпечення інформаційної безпеки держави; б) необхідних для професійного застосування сучасних інформаційно-комунікативних технологій, методів отримання і аналізу інформації.

Також необхідно зазначити, що від здатності людини повно і свідомо сприймати інформацію, правильно інтерпретувати її, вміти розрізняти деструктивний характер останньої, знання технологій прихованого інформаційного впливу та отримання інформації значною мірою залежить її світогляд, ціннісні пріоритети і установки та їх стійкість, повсякденна поведінка, а отже і особиста безпека. З урахуванням того, що функціональне ядро спецслужби складають її співробітники, наявність в них таких якостей у сучасному світі є важливою передумовою їх професійної придатності. Отже, крім зазначених вище аспектів професійної підготовки, чимдалі актуальнішим стає формування у діючих і майбутніх співробітників СБ України компетентності у сфері професійної інформаційно-психологічної безпеки.

Використана література

1. Гордієнко С. Г. Сутність та зміст поняття “державна безпека” / С. Г. Гордієнко // Стратегічна панорама. – 2003. – № 2. – С. 114 – 120.
2. Кормич Б.А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи : навч. посібник / Б.А. Кормич. – К. : Кондор, 2004. – 384 с.
3. Кормич Б.А. Парламентаризм в Україні: теорія і практика : *матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-й річниці з дня проголошення незалежності України та 5-й річниці з дня прийняття Конституції України (Київ, 26 червня 2001 р.)*. – К., 2001. – С. 228 – 232.
4. Остроухов В.В. Інформаційно-психологічна безпека особи: соціально-правові аспекти / В.В. Остроухов // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2010. – № 1. – С. 38 – 41.
5. Петрик В.М. Визначення шляхів наукового та навчального-методичного вдосконалення підготовки фахівців з управління інформаційною безпекою / В.М. Петрик // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2009. – № 1. – С.57 – 60.
6. Пилипчук В.Г. Еволюція наукових поглядів стосовно поняття «державна безпека» // Стратегічна панорама. – 2006. – № 2. – Режим доступу: http://www.niisp.org/vydanna/panorama/issue.php?s=prnb0&issue=2006_2
7. Политология. Энциклопедический словарь ; общ. ред. и сост. : Ю.И. Аверьянов. – М. : Моск. коммерч. ун-т, 1993. – 431 с.
8. Политология : навчальний посібник / [М.П. Гетьманчук, В.К. Грищук, Я.Б. Турчин та ін.] ; за заг. ред. М.П. Гетьманчука. – К.: Знання, 2011. – 415 с.
9. Присяжнюк Д.М. Інформаційна безпека суспільства – державна справа / Д.М. Присяжнюк // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2009. – № 1. – С. 61 – 64.
10. Присяжнюк М.М. Інформаційний захист людини, суспільства, держави – складові національної безпеки країни / М.М. Присяжнюк // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2009. – № 1. – С. 86 – 89.

11. Присяжнюк М.М. Інформаційно-психологічна безпека України: сучасні тенденції / М.М. Присяжнюк // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2010. – № 1. – С. 22 – 25.

12. Про Доктрину інформаційної безпеки України : указ Президента України від 8.07.09 р. № 514/2009 // Офіційний вісник Президента України. – 2009. – № 20. – Ст. 677.

13. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.03 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

14. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки: Закон України від 9.01.07 р. № 537-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст.102.

15. Шамрай В.О. Інформаційна безпека як складова національної безпеки України / В.О. Шамрай. – Режим доступу: <http://www.crime-research.ru>

~~~~~ * * * ~~~~~